

Ivana Z. Georgijev¹
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
Odsek za romanistiku

TRADICIONALNE RODNE ULOGE U SRPSKIM I ŠPANSKIM POSLOVICAMA O BRAKU²

Apstrakt: Rad se bavi analizom srpskih i španskih poslovice i izreka o braku iz sociolingvističke perspektive, a korpus koji analiziramo prikupljen je iz zbirke poslovice i onlajn baza. Sociolingvistička analiza paremija koje se bave temom stupanja u brak i odlučivanja o adekvatnom bračnom partneru/partnerki, kao i poželjnim okolnostima i ljudskim osobinama, pruža sliku muško-ženskih i bračnih odnosa u srpskom i španskom društvu. Paremije su odabrane kao predmet analize imajući u vidu da oslikavaju društvene i kulturne ideje naroda koji ih koristi i sadrže informacije o ponašanju i načinima razmišljanja određene zajednice, što omogućava da uvidimo kulturne modele formirane oko različitih tema. Analiza paremija o poželjnim osobinama i vrlinama žena prilikom stupanja u brak, kao i o ulogama muških članova porodice zaslužnih za donošenje odluka o braku, potvrđuje postojanje patrijarhalnog kulturnog modela i tradicionalan karakter srpskog i španskog društva i kulture, koji se zasniva na hijerarhijskoj muško-ženskoj društvenoj organizaciji. Žene su ograničene na privatni domen, ostaju u okviru kuće i porodice, poželjno je da budu vredne, štedljive, poslušne i da nose miraz. Cilj ovog rada je da osvesti kulturno i jezičko nasleđe u vidu poslovice i izreka na srpskom i španskom jeziku jer ono predstavlja jedan od načina legitimizacije i održavanja – na hijerarhiji moći zasnovanih – rodni odnosa.

Ključne reči: srpske poslovice, španske poslovice, sociolingvistika, patrijarhalni kulturni model.

¹ ivana.georgijev@ff.uns.ac.rs

² Rad predstavlja deo neobjavljene doktorske disertacije pod nazivom *Kognitivni kulturni modeli: ljubav u srpskim i španskim paremijama*, odbranjene na Filološkom fakultetu u Beogradu 2018. godine.

1. Uvod: predmet rada i metodologija

Na kojim vrednostima se temelji institucija braka u srpskoj i španskoj paremiologiji, ko o njemu odlučuje i na osnovu kojih kriterijuma? Rad se bavi komparativnom analizom poslovice i izreka o braku u srpskom i španskom jeziku iz sociolingvističke perspektive, a korpus koji analiziramo prikupljen je iz zbirki poslovice i digitalnih baza. Sociolingvistička analiza paremija koje se bave temom stupanja u brak i odlučivanja o adekvatnom bračnom partneru/partnerki, kao i poželjnim okolnostima i ljudskim osobinama, pruža sliku muško-ženskih i bračnih odnosa u srpskom i španskom društvu. Cilj je uočiti sistem kulturnih pretpostavki na kojima se u ove dve zajednice temelji brak. Iako se kultura menja, i možemo pretpostaviti da nisu sve poslovice danas podjednako značajne ili zastupljene kao u prošlosti, niti su sve podjednako značajne za sve društvene slojeve, regione i dr., mi ih u ovom radu posmatramo kao i dalje relevantne za prepoznavanje osnovnih elemenata značenja (tj. kulturnu osnovu) institucije braka.

Poslovice i izreke odabrane su kao predmet analize jer sadrže informacije o ponašanju i načinima razmišljanja određene zajednice, što nam omogućava da uvidimo kulturne modele formirane oko različitih tema. One oslikavaju društvene i kulturne ideje naroda koji ih koristi (ili je to činio tokom prošlosti), zbog čega nam socioingvistička analiza omogućava da uzmemo u obzir i društveno-istorijski i kulturni kontekst u kom su mogle nastati i biti u upotrebi. S obzirom na činjenicu da patrijarhat ima važnu ulogu u objašnjavanju strukture odnosa moći između polova, posebnu pažnju u analizi paremija koje se bave bračnim odnosima posvetićemo upravo patrijarhalnim obrascima i vrednostima. U analizi ćemo pažnju usmeriti na srpske i španske poslovice i izreke koje se bave kriterijumima za odabir bračnog partnera kao i temom odlučivanja o adekvatnom mužu ili ženi, i ulogom koja u tom procesu pripada muškim članovima porodice (očevima, braći...), u skladu sa tradicionalnim patrijarhalnim porodičnim pravilima. Slična komparativna istraživanja ove teme u srpskom i španskom jeziku nisu poznata pa je stoga namera da ovim radom doprinosemo kako istraživanjima u oblasti paremiologije, tako i komparativnim istraživanjima ova dva jezika i dve kulture iz sociolingvističke perspektive.

2. Teorijski okvir

2.1. Mesto paremiologije u sociolingvističkim istraživanjima

Poslovice se, kao elementi jezika i govora, mogu posmatrati u okviru određene društvene zajednice kao deo jezičke a samim tim i društvene interakcije, jer se svaka jezička interakcija odvija u određenom društveno i kulturno uslovljenom kontekstu. Mieder navodi da je mudrost poslovice vodila ljude u njihovim socijalnim interakcijama hiljadama godina širom sveta jer ove jezičke forme sadrže svakodnevna iskustva i zajednička zapažanja jezgrovito formulisanih u jeziku (Mieder 2004). One „jezgrovito i slikovito prenose situacije, zapažanja i iskustva predaka novim generacijama” (Pejović 2014: 211). Odražavajući društveno-kulturna obeležja naroda koji ih koristi, prenose informacije o datim društvenim, istorijskim, kulturnim i drugim obeležjima zajednice na nove generacije. Ibanjes Moreno ističe da poslovice predstavljaju lingvističke forme koje ujedno sadrže u sebi utkane društvene i kulturne elemente odnosno aspekte kulture i samim tim i društva u kom se koriste. One su deo usmene komunikacije i kao takve su veoma ekonomični resursi za prenošenje ideja. Osim toga, korisne su svakome ko želi da ima pristup tradiciji i narodnim verovanjima govornika neke zajednice i iz tog razloga su izuzetno važne za sociolingvistiku (Ibáñez Moreno 2005: 53).

Kada je u pitanju odnos prema poslovicama kao predmetu izučavanja sociolingvistike, treba istaći da se sociolingvistika kao disciplina bavi ispitivanjem ljudskog ponašanja koje se temelji na upotrebi određenog jezika i konteksta u kom se taj jezik upotrebljava. Ideja vodilja jeste da su jezik i društvo neraskidivo povezani, zbog čega je jezičko ponašanje nekog društva odraz kulturnih vrednosti tog društva. Vrednosti i verovanja su kodifikovani i manifestuju se u svim aspektima jezičke komunikacije, pa samim tim i u popularnim izrazima i usmenoj tradiciji (Domínguez Barajas 2010: 42–43, 47). Poslovice su pogodan korpus za sociolingvističku analizu jer, kako navodi Šaulić, često oslikavaju društveno-istorijski razvoj i sadrže sudove i vrednosti koji tokom vremena zastarevaju ili se uobličavaju na drugi način, ali određen broj poslovice sadrži nepobitne sudove čija je vrednost stalna i nepromenljiva. Osim iznošenja opštih istina, poslovice odražavaju i prirodu, način života i mentalitet kraja u kome su ponikle, kao i društveno-politički razvoj (1962: 8–10). One nam pomažu da upoznamo život naroda u prošlosti i na osnovu mnogih narodnih poslovice može se rekonstruisati život ljudi u minulim društveno-ekonomskim formacijama (Marković 1985: 152). Ovakvo viđenje poslovice i izreka daje im istorijsku i kulturološku vrednost, zbog čega su za potrebe ovog rada i

odabrane za izučavanje iz perspektive sociolingvistike. Centralna tema ovog rada jesu bračni odnosi u srpskom i španskom društvu, zbog čega u narednom odeljku dajemo sažet pregled o instituciji braka u zapadnoj kulturi.

2.2. Institucija braka u zapadnoj kulturi

Ljudsko društvo je putem određenih normi i pravila, a kroz instituciju koju nazivamo *brakom*, tokom različitih istorijskih epoha i u različitim kulturama regulisalo polne veze i odnose među ljudima. Ti odnosi nisu regulisani na isti način u svim društvima, pa se stoga i društvene norme razlikuju (običajne i moralne, ali i religijske i pravne). Iz monogamnog braka, koji je sve do početka XX veka bio dominantna društvena institucija u zapadnom svetu u okviru koje se obavljala ljudska reprodukcija, nastala je *porodica* kao „osnovna ćelija društva i društvenog života ljudi” (Pešić et al. 2008: 218–219). Iako Illouz (2015: 281) navodi da se ljubav vidi kao srž normativno najpreporučljivije institucije, tj. braka, to se može primeniti na kasnije nastala (modernija) viđenja braka, koja podrazumevaju stupanje u ovu vrstu zajednice pre svega iz sopstvenog izbora i na osnovu sopstvenih osećanja. Milić (2007: 123, 128) ističe da je u pitanju popularna teza o „romantičnom kompleksu ljubavi” kao glavnom ili jedinom uslovu za sklapanje braka, iako ta teza u savremenim društvima izgleda kao prenatrpana i ideologizirana postavka. Kako navodi Milić, ono što se u običnom životu naziva ljubavlju jeste nematerijalna vrednost u vidu afektivno-psihološkog obrasca koji je poznat pod nazivom „romantični kompleks”. Umesto ranijih materijalnih veza i odnosa koji su dovodili do sklapanja braka (aranžirani brakovi) i njegovog održavanja, sloboda i demokratičnost bračne institucije u modernom društvu se ogleda u tome što brak počinje da se temelji isključivo na toj jednoj nematerijalnoj vrednosti koja dobija oblik afektivno-psihološkog obrasca. Ljubav je postala suštinski preduslov održavanja bračne veze. Dakle, osnovni princip braka u modernom društvu jeste da se on mora zasnivati na ljubavi partnera i da može da traje samo dok ima ljubavi. Romantična ljubav, navodi Gidens, pretpostavlja da trajna emocionalna veza može biti uspostavljena sa drugom osobom na osnovu unutrašnjih kvaliteta i dugo je počivala na suštinskoj ideji da odnos može poticati od emotivnog angažmana dvoje ljudi, a ne od spoljnih društvenih kriterijuma (Giddens 1992: 2, 62). Ona potvrđuje privilegiju osećanja nad socijalnim i ekonomskim interesima i proglašava nadmoć ljudskih odnosa, slavi stapanje i sjedinjenje duše i tela (Illouz 1997: 9).

Ipak, u predmodernoj Evropi brakovi su većinom bili ugovoreni, ne na osnovu uzajamne seksualne privlačnosti ili ljubavi već u skladu sa ekonomskim okolnostima.

Brak je među siromašnima bio sredstvo organizovanja agrarnog rada pa život koji je bio obojen mukotrpnim i teškim radom nije imao u svom fokusu seksualne strasti ili ljubav (Giddens 1992: 38). Venčanje iz ljubavi zapravo je relativno mlad evropski fenomen koji je omogućila industrijska revolucija. Mlade žene su, zahvaljujući mogućnosti da rade i zarađuju, oslobođene volje oca, koji ih je udavao za partnera koji odgovara njegovim ličnim ili ekonomskim interesima porodice, mada su ta ograničenja i dalje ometala ljubavni život dece srednje klase. Zbog toga se brak iz ljubavi prvo pojavio među radničkom klasom a buržoaziji je trebalo mnogo duže da ga prihvati (iz očiglednih razloga u vezi sa finansijskim pitanjima). Tek nakon Drugog svetskog rata udaja i ženidba iz ljubavi postaju norma u svakoj društvenoj klasi, iako je i dalje ponegde postojao otpor (Ferry 2013: 47). Uprkos savremenom viđenju braka u modernim društvima, brak kao institucija vezan je za pojam patrijarhalne porodice. Sam naziv *patrijarhat* dolazi od reči *patrijarh*, koja znači *starešina* a predstavlja grčku kovanicu od reči *patria* (pleme, rod, loza) i *arhus* (vladalac, vođa). Pod patrijarhalnom porodicom se podrazumeva onaj oblik porodice u kom se ističe autoritarna vlast oca porodice nad ostalim članovima porodice. Autoritet oca se priznaje i prihvata kao sam po sebi razumljiv, ne dovodi se u pitanje i pruža figuri oca ne samo društveno odobrenje za svoje delanje već i priznanje od samih članova porodice za takvo postupanje (Milić 2007: 198–199).

Pretpostavka od koje u ovom radu polazimo jeste da će analizirani paremiološki srpski i španski korpus ukazati pre na sličnosti nego na razlike u konceptualizovanju tradicionalnih rodni uloga u srpskom i španskom društvu i jeziku imajući u vidu slične kulturno-istorijske uslove koji u uticali na načine razmišljanja i stilove života ova dva naroda. Filipović ističe da ove dve zemlje jesu imale različit društveni i politički razvoj u drugoj polovini XX veka i na početku XXI veka, ali su u dugom vremenskom periodu postojale sličnosti kada su u pitanju njihovi društveno-kulturni sistemi i porodični patrijarhalni sistemi (2013: 226). Uprkos geografskoj udaljenosti, u određenoj meri i različitom istorijskom i društvenom razvoju uslovljenom istorijskim događajima i društveno-kulturnim pojavama, ove dve zemlje poseduju mnoge tačke spajanja, što je uticalo na to da dele iste ili slične vrednosti – pripadaju evropskom kontinentu, hrišćanskoj religijskoj tradiciji i patrijarhalnom kulturnom modelu, što su njihove najvažnije zajedničke odlike u kulturno-istorijskom i društvenom smislu. Kada govorimo o srpskom društveno-istorijskom i kulturnom kontekstu, njegov društveni i kulturni razvoj direktno je bio pod uticajem otomanske viševjekovne vladavine. Srbija je sve do XIX veka bila pod turskom okupacijom i to društvo je bilo pretežno agrarnog tipa pa uglavnom živi na selu a manje u urbanim sredinama. Deretić navodi da feudalni poredak u srednjem

veku nije do kraja razorio rodovsko-plemenske odnose i ustanove na našem selu. Oni su se očuvali kroz ceo srednji vek, naročito u unutrašnjem, planinskom području, da bi s dolaskom Turaka doživeli pravi preporod i održali se sve do početka građanske civilizacije u XVIII i XIX veku, a u nekim krajevima sve do XX stoleća. Uopredo s njima cvetala je narodna, patrijarhalna kultura i usmeno stvaralaštvo kao njen izraz (Deretić 1990). „Srbija koju je opisivao Vuk Karadžić ili neki putopisci sa samog početka veka bila je – Srbija seljaka”, navodi Kovačević (2001: 28) a institucije braka i porodice dočekale su XX vek i dalje odevene u manje-više tradicionalno ruho, koje je podrazumevalo visok stepen patrijarhalnosti (Pavićević 2007: 59). Kako Kleut navodi, izvesno je, bez obzira na poreklo, da poslovice sažimaju različite vrste životnih iskustava, istorijskih, klasnih, staleških, profesionalnih i sl. Poslovice koje su postojale, ili još uvek postoje u srpskom jeziku, velikim su delom izraz ruralnih i patrijarhalnih životnih obrazaca, ne samo zbog toga što su najvećim delom zapisane u vreme dominacije patrijarhalne kulture (kraj XVIII i prva polovina XIX veka) već i zbog toga što su norme patrijarhalnog društva imale dug vek trajanja (2010: 15).

U ovom radu imamo cilj da putem sociolingvističke analize srpskih i španskih poslovice o braku ispitamo vrednosti i načine predstavljanja tradicionalnih rodni uloga u srpskom i španskom društvu, polazeći od ideje da Srbija i Španija dele tradicionalne patrijarhalne kulturne vrednosti. Odabrani korpus pokazao je da se pomenute vrednosti manifestuju u poslovicama i izrekama i da mnogi primeri ukazuju na patrijarhalnost kao odliku srpskog i španskog društva. Ženina uloga je ograničena na privatni domen, muža, decu i kućne poslove, dok muž pripada javnoj sferi, radi i finansijski obezbeđuje porodicu – on je i „glava kuće” pa u skladu sa tim „vodi glavnu reč”. Navodimo kao ilustraciju neke od primera na srpskom i španskom jeziku: *Riba je najradije u vodi, ptica u vazduhu, a dobra žena kod svoje kuće; Ženi se muž vidi na obrazu, a žena mužu na košulji; De nije žene, onde nije ni kuće; Gde žena buči, tu muž muči; Ko se žene boji, neka decu doji; Ne stoji kuća na zemlji nego na ženi; Muž je da svetli a žena da kuću vodi; Žena drži tri ugla kuće, a muž tek jedan; La mujer, en su bogar; el marido, en su trabajar* (Žena, kod kuće; muž, na poslu); *Cuatro cosas deben siempre estar en casa: la chimenea, el corral de pollos, el gato y la mujer* (Četiri stvari treba da su uvek u kući: peć, kokošinjac, mačka i žena); *Al hombre la espada; a la mujer la rueca* (Muškarcu mač a ženi prelo); *El amor de la mujer, en la ropa del marido se echa de ver* (Ljubav žene vidi se na odeći muža); *Casa sin mujer y barco sin timón, lo mismo son* (Kuća bez žene isto je što i brod bez kormila); *Casa donde la mujer manda, mal anda* (Loše stoje stvari u kući gde žena naređuje)). Ipak, uprkos brojnim ilustrativnim primerima, koji mogu biti predmet posebne analize kada je tema braka u pitanju, ovaj paremiološki korpus

izlazi iz okvira našeg rada. U analizi ćemo pažnju usmeriti na srpske i španske poslovice i izreke koje se bave kriterijumima za odabir bračnog partnera kao i temom odlučivanja o adekvatnom mužu ili ženi i ulozi koju u tom procesu imaju muški članovi porodice (očevi, braća...), u skladu sa patrijarhalnim porodičnim pravilima i tradicionalnim rodnim ulogama.

3. Analiza

Veliki broj brakova je tokom istorije sklapan iz interesa, o čemu svedoče i poslovice i izreke kako u srpskom tako i u španskom jeziku. Kako Milić (2007: 122) navodi:

Brak uvek pretpostavlja određenu materijalnu transakciju i razmenu dobara između društvenih grupa pri čemu se istorijski menja samo vrsta i karakter tog transfera. Tokom najvećeg dela evropske istorije najvažnije dobro koje se prenosilo putem braka bio je zemljišni posed. U vezi sa transferom imovine preko braka, razvijene su razne institucije kao što su miraz ili cena za mladu kada su u pitanju ženska deca, što je za posledicu imalo da o sklapanju braka odlučuju roditelji. Takvi brakovi se još zovu i „aranžirani brakovi”, jer budući supružnici imaju sporedne uloge u njihovom sklapanju.

Miraz devojku udaje, poručuje nam srpska paremija, a istu ideju pronalazimo i u primeru *Ne udaje se nijedna devojka bez prćije, niti ijedan pop ide bez knjige u crkvu*. Miraz je bio važan deo udaje koji je roditeljima olakšavao udaju kćeri, a posedovanje miraza činilo je devojku poželjnijom među muškarcima spremnim za ženidbu. I u španskoj paremiologiji nailazimo na primer koji kaže *Quien casa por amores, malas días ha y buenas noches* (Ko se iz ljubavi ženi, muči se danju a uživa noću). Onaj ko pri odabiru žene nije vodio računa o mirazu i ženio se iz ljubavi uživa noću u ljubavnom zanosu i sreći ali mu nemar u pitanju miraza već narednog jutra donosi mukotrpni i naporniji način života, pojašnjava paremija.

U Evropi su i crkva i država imale za cilj jačanje patrijarhalnog autoriteta oca, sa posebnom brigom za zaštitu porodične imovine (Kamen 2005: 77). „Brak je bio prevashodno društvena i pravna institucija, o kojoj više odlučuju porodice supružnika nego oni sami” (Timotijević 2011: 285). Osim što je poželjno, kao što smo videli, da devojka ima miraz, srpska paremija kaže *Bolje je sirotu, a pametnu ženu imati; nego bogatu, a ludu*. Novac, dakle, nije presudan već treba uzeti da li je devojka bistra i pametna, jer se pretpostavlja da će sa njom brak biti bolji. Jedan primer poručuje da *Tko se radi novca ženi, taj se udaje*. Pronalazimo i španski primer *No se muestra la cordura del hombre como en casarse*, odnosno „Zdrav razum

i mudrost muškarca najbolje se ogleda u tome kako se oženio”. Uočavamo već na osnovu prvih primera relativan karakter poslovice i izreka, koji ne iznenađuje ako u obzir uzmemo da one ilustruju i sažimaju životna iskustva, koja su često raznolika i kontradiktorna.

Nekoliko paremija iz španskog korpusa savetuje muškarcima da, ako traže dobru ženu, treba da se žene ženom iz Toleda, kao što odatle treba nabavljati mač ili dunje: *Espada, mujer y membrillo, a toda ley de Toledo; Espada, membrillo y mujer, si han de ser buenos, de Toledo han de ser; Membrillo, espada y mujer, de Toledo deben ser* (Muž, žena i dunja treba da su iz Toleda). Pojašnjenje za ove primere i odabir grada Toleda počiva na analogiji između žene i mača. Još u dalekoj istoriji su mačevi iz Damaska bili veoma cenjeni a u XV veku su proizvođači mačeva iz Toleda detaljno proučavali mačeve iz Damaska i napravili tip mača koji se ugledao na ovaj i koji je ubrzo stekao veliku slavu i postao jedan od najboljih u čitavom svetu (Álvarez Díaz 2007: 57). Zbog toga se Toledo uzima kao referentno mesto za dobre i kvalitetno izrađene mačeve, za koje se smatra da su vrhunskog kvaliteta i izrade. Isto tako kao što je preporučljivo nabaviti najbolji mač, španske paremije savetuju i da se žena pažljivo odabere.

U predmodernu doba, akter u potrazi za partnerom bio je izrazito racionalan: on ili ona obično su razmatrali kriterijume veličine miraza, ličnog ili porodičnog bogatstva i reputacije, obrazovanja i porodičnih načela, mada su od XVIII veka pa nadalje emocionalni momenti očigledno igrali sve veću ulogu u mnogim evropskim zemljama (Stone 1977 prema Ilouz 2015: 237). U narodu je sklapanje braka doživljavano prevashodno kao kolektivan čin i moglo bi se okarakterisati kao uspostavljanje veze između dve porodične zajednice pre nego kao sklapanje veze između dve osobe. Zbog toga je postojala izuzetna angažovanost s kojom su obe porodice pristupale „poslovima” te vrste” (Bandić 1991: 241). Već smo pomenuli da je tokom istorije stupanje u bračnu zajednicu bila pojava koja često nije zavisila od slobodne volje muškarca ili žene koji su u nju ulazili. Roditelji su imali odlučujuću ulogu u izboru mlade – oni odmeravaju društveni status i bogatstvo porodice sa kojom nameravaju da se orose. Osim toga, vodilo se računa i o uzrastu i izgledu mladenke, a na kraju se tražila i podrška sina koji treba da se ženi (Timotijević 2005: 765). Postojala je, dakle, snažna prisutnost drugih ljudi kada su odnosi muškarca i žena u pitanju, i oni su se ponašali kao sudije i izvršitelji moralnih i društvenih normi (Ilouz 2015: 47). Udvaranje kao proces izvodi se u okviru rođaćkih i komšijskih veza. Muškarac se udvara pod budnim okom drugih i tako dolazi do žene „posredstvom” raznih društvenih veza (Ilouz 2015: 45). *Ženu iz komšiluka, a kuma iz daleka valja tražiti* poručuje srpska paremija – treba birati

ženu među poznanicima jer se o toj devojci zna sve i da li je pogodna za buduću ženu. Kako navodi Surdo (Zurdo et al. 2001: 160), ne savetuje se traženje kandidata za brak među nepoznanicima i „daleko od kuće” jer se ne može lako proveriti njihovo poreklo i imetak. Zbog toga je poželjno da roditelji ugovore brak, odnosno podrže brak sa osobom čije poreklo i imetak već poznaju. Roditelji su često birali muževe ili žene svojoj deci i odlučivali kada je „pravo vreme” za stupanje u brak. Bio je običaj da oni, kao stariji i iskusniji, i kao autoriteti u kući, ugovore brak i pronadu adekvatnog partnera sinu ili ćerki. Ovakav poredak stvari podrazumeva i motiv poslušnosti prema roditeljima, koji su donosili odluku umesto dece i za koje se smatralo da zbog svojih godina i životnog iskustva znaju bolje i mudrije da odaberu budućeg bračnog partnera. Španske paremije poručuju da sina komšije treba odabrati za zeta čim stasa za ženidbu – *Al hijo de tu vecino, límpiale las narices y métele en tu casa* (Komšijinom sinu obriši nos i u kuću ga dovedi) i *Quien lejos va a casar, o va engañado o vaa engañar / El que fuera va a casar, o va engañado o va a engañar* (Ko se ženi daleko od kuće, ili će biti prevaren, ili želi da prevvari). U pojašnjenju paremije *Con buen vecino, casarás tu hija y venderás tu vino* (Za dobrog komšiju udaćeš ćerku i prodaćeš mu vino) navodi se da će dobar komšija i zet proneti slavu i dobar glas kuće van okvira tog domaćinstva. Pronalazimo i primer *Ušima, a ne očima, valja se ženiti*, uz pojašnjenje da treba slušati šta ljudi misle i govore o devojci i o njenom rodu, odnosno poreklu. Važno je da zajednica ima pozitivno mišljenje o samoj devojci i njenoj porodici i precima, i to utiče na vrednovanje same devojke.

Paremija *Stade moma na udadbu; ne kće moma za jednijem, ne kćeše je dva* upozorava da je devojka mogla ostati neudata ako se premišlja i time vrši izbor i bira muža. Muškarci su bili ti koji su prosili ili nudili brak. U slučaju da odbije prvu ponudu, može se desiti da drugu ponudu ne dobije, što podseća na to da se radilo o prividnom izboru koji nije ostavljao prostora devojkama da odlučuju o udaji iz straha da neće dobiti novu bračnu ponudu. I španska paremija savetuje ženi da prihvati ponudu za brak kada je muškarac zaprosi – kada se ukaže prilika za udaju, treba je iskoristiti: *Cuando te dieren el anillo, pon el dedillo* (Pruži prst kada ti daju prsten). Još jedan primer iz srpskog paremiološkog korpusa poručuje *Devojka je na glasu dok je mlada*, jer je devojkama vreme za udaju bilo društveno definisano. Pronalazimo i španski primer koji ukazuje na to da žene, čekajući muža koji je kavaljer i koji poseduje vrline i karakteristike koje su njima „po meri”, mogu da provedu mnogo vremena uzalud čekajući i stareći a da se takav muž nikada ne pojavi: *Esperando marido caballero, me llegan ya las tetas al braguero* (Čekajući muža kavaljera, stigoše mi sise do pojasa). U patrijarhalnim društvima otac predstavlja starešinu i upravitelja i hranioca porodice, on je svojim autoritetom

štiti i predstavlja izvan kuće (Fotić 2005: 18–19). Njegov autoritet je neosporan, i osim što „vlada” nad suprugom, decom i poslugom, stara se i o njihovoj ekonomskoj sigurnosti (Timotijević 2005: 774). Tokom istorije su muškarci kao dominantnije i autoritarnije figure u patrijarhalnim društvima odlučivali o budućoj ženi, bilo da se radilo o ocu ili bratu devojke za udaju, ili budućem mužu. Roditelji, a najčešće muškarci, donosili su odluke i odlučivali o tome kada je „pravo vreme” za stupanje u brak: *Ženi sina kad hoćeš, a kćer udaj kad možeš i Ženi sina otklen znaš, a udaj šćer kad možeš*. Još jedna varijanta ove paremije glasi *Sina oženiti možeš kad hoćeš, a kćer ne možeš udati kad želiš no kad ti je potraže*. Pronalazimo ekvivalent i među španskim paremijama: *Casa a tu hijo cuando quieras y a tu hija cuando puedas*. Ženina uloga u odlučivanju je bila pasivnija. Iako je nekoliko ljudi učestvovalo u društvenom zadatku prosuđivanja i procenjivanja udvarača i potencijalnog muža, ženino mišljenje je bilo odraz i produžetak njene društvene mreže (Ilouz 2015: 47) – ona se često slagala sa odabirom muža ili sina, pa se postavlja pitanje u kojoj meri je zaista imala autonomiju prilikom izbora budućeg muža za svoju kćer, iako pronalazimo srpsku paremiju koja poručuje *Ko kćer hoće da dobije, materi valja da se umiljava*. Pronalazimo ekvivalent u španskom korpusu u vidu paremije *Conquistada la madre, segura está la hija* (Osvojivši majku, osvojena i ćerka).

Primeri *Gledaj konju je l' debela vrata, a djevojci kakva joj je majka / Gledaj konju kakvoga je vrata, a djevojci kakva joj je majka* upućuju na to da treba obratiti pažnju na majku devojke jer ona može ukazati na to kakva će njena ćerka biti žena, pa se muškarcima savetuje oprez prilikom biranja neveste. Pronalazimo još sličnih primera koji ilustruju ovu ideju: *Gledaj majku, pa uzimaj ćerku; Gledaj majku, pa šacuj ćerku; Vidi majku pa prosi devojku; Kakva majka, onakva i ćerka; U dobre majke dobra i ćerka*. I među španskim paremijama prisutna je ista ideja: (*Cabra por viña*) *Cual la madre, tal la hija* ((Koža prolazi kroz vinograd) Kakva majka, takva i ćerka / Kako čini majka, tako i ćerka). Ove paremije poručuju da ćerke poseduju osobine svojih majki, njihove vrline ali i poroke.

Jedan deo srpskog paremiološkog korpusa ukazuje na to da udaja ćerke može da predstavlja obavezu i muku, jer je tokom istorije predstavljala zadatak očevima ili braći da pronađu „dobru priliku” za devojku i udaju je „na vreme”. Zbog toga je udaja ćerki nekada predstavljala obavezu i opterećenje muškarcima jer nije bilo lako onim porodicama gde je bilo više ženske dece. Poslovice kaže *Ko nije kuću gradio i kćer udavao, taj ne zna šta je trošak*. Pronalazimo i primer *Žitni kupac i devojački otac ne mogu srećni biti*, kao i paremiju *Jedna (kći) kao nijedna, dvije ka' i jedna, a tri misli ti* – lako je udati jednu kćer, čak i dve se mogu udomiti, ali su tri ćerke već nevolja. *Ko ženi, jedno veselje (ima); ko udava, dva*, poručuje da je ženidba veliko

veselje ali da je udaja kćeri još veće: prvo veselje jer se kći ili sestra udaju a drugo je veselje jer se ocu ili bratu „teret skida s vrata”. Muškarci su imali zadatak da ženu izdržavaju i da obezbede svojim radom egzistenciju svojoj porodici pa je odlaskom ženskog deteta iz kuće očevima ili braći bilo lakše a onaj ko se ženi preuzimao je na sebe finansijsku brigu o njoj. Ženska deca su u tradicionalnom patrijarhalnom društvu predstavljala neku vrstu finansijskog opterećenja za očeve i braću i trošak zbog miraza koji je trebalo pripremiti za njihovu udaju. U španskom paremiološkom korpusu nismo pronašli slične primere.

Koji su kvaliteti kod devojaka uzimani u obzir prilikom odabira buduće žene? Osim novca i drugih materijalnih dobara, na udaju su uticali i drugi kvaliteti, kao što su vrednoća i umešnost. Supruzi je, ističe Timotijević, u potpunosti prepušteno upravljanje kućnim poslovima, za koje je ona pripremana. Žene su „domaćice” koje vladaju privatnim prostorom porodičnog doma: organizuju rad u kući, izdaju naređenja deci, posluži, tako da njena moć u domaćinstvu nije mala (2005: 782). *Radljivoj devojci ubrzo svatovi* poručuje nam da je vredna i radna devojka poželjna kao žena, jer je održavanje kuće i briga o porodici tradicionalna ženska uloga. Pronalazimo još sličnih primera: *Radna žena kuću nosi*; *Valjana žena nije nikad besposlena*; *Vredna žena je najveće blago*. U španskom paremiološkom korpusu takođe nailazimo na motiv vredne žene u primerima *Buen sol y mujer hacendosa hacen la casa hermosa* (Sunce i vredna žena čine da kuća zablista) i *La mujer que mucho mira, poco hila* (Žena koje mnogo razgleda malo prede = malo vremena posvećuje radu). Ne savetuje se ženiti se onom ženom koja provodi mnogo vremena van kuće a ne oko kuće, poručuje španska paremija i upozorava da se u takvu ženu muškarac ne može uzdati: *Ni espada que fue rota, ni mujer que trota* (Ni žena koja provodi vreme van kuće, ni mač koji je bio slomljen). Navodimo još jedan primer koji na zanimljiv način ilustruje odnos muškarca i žene i njihove društvene pozicije i uloge: žena je ograničena na privatni domen, dok društvena uloga muškarca podrazumeva prisustvo u javnom životu zajednice: *Muž je da svetli, a žena da kuću vodi*.

Iako je dužnost i obaveza muža da u ekonomskom smislu obezbedi porodicu, srpska paremija upućuje na važnost žene koja novcem raspolaze, odnosno koja ima zadatak da se novcem mudro i razborito koristi, da ne troši uzalud novac već da ume da štedi: *Više vredi što žena zaštedi nego što muž zaradi*. Marković (1985: 155) navodi da se kod svake žene posebno vrednuje i ceni štedljivost – velika vrlina kod žene je da voli da štedi i da svojim i muževljevim radom „puni kuću”, što vidimo i u primerima *Žena mužu malo vrijedi, ako ne štedi* i *Muž je da stiče, a žena da čuva*. Osim vrednoće i štedljivosti, žena treba da umereno govori i ne bude previše bučna:

La mujer no ha de hablar sino cuando la gallina quiere mear (Žena treba da govori onda kad kokoška želi da piški – što znači nikad). Srpska paremija poručuje da je poslušnost još jedna poželjna osobina: *Teško mužu s ženu jogunicu i na ženu s muža pijanicu*.

Lepota je još jedan od kvaliteta koji su uzimani u obzir prilikom odabira buduće žene jer *Devojku lice udaje i Lepa devojka ima miraz u licu*. Srpsku paremiju *Ružna žena, valjana sluga* Marković (1985: 157) tumači tako što navodi da ukoliko žena nije lepa, utoliko je u težem položaju. Primer iz španskog korpusa poručuje *Ni el pelo ni el cantar entran en el ajuar; pero ayudan a enamorar*, odnosno „Lepa kosa i pevanje nisu karakteristike koje ulaze u miraz ali pomažu da se muškarac zaljubi”. Primer *Dobro bi bilo imati ženu i lepu i pametnu, ali gospod nikad dva dobra zajedno ne da* pokazuje da su i pamet i fizička lepota poželjne osobine odnosno kvaliteti kod žena ali da nije moguće da žena bude i lepa i pametna. Ipak, fizička lepota nije najvažnija karakteristika pri odabiru žene jer je za skladan brak bitno razumevanje: *Ne valja se ženiti očima, nego ušima*. Uz paremiju *Lijepa ali slijepa* pronalazimo pojašnjenje koje upozorava da žena ili devojka može biti lepa ali nepoštena, zbog čega muškarac mora biti na oprezu prilikom odabira. *Lijepo kolo vode a ružne kuću kuće i Lijepa haljina i lepota mnogo koješta pokrije* takođe upućuju na to da je lepota kvalitet koji se može nekada i olako shvatiti jer gde je lepe devojke, tu je zabava, one „vode kolo”, ali to ne znači da će biti dobre žene. Među španskim poslovicama takođe pronalazimo motiv ženske lepote. Nekolicina paremija poručuje da je uloga žene da muškarcu odnosno mužu bude lepa i privlačna, i zbog toga udata žena koja se ne neguje tera muža od sebe: *Casada que se descuida, ahuyenta al marido* (Zapuštena žena tera muža od sebe). Za razliku od takve žene, *La mujer compuesta, a su marido quita de puerta ajena* (Žena koja je doterana svog muža drži podalje od „tuđih vrata”, odnosno drugih žena). Pronalazimo pojašnjenje da negovanjem i sređivanjem, koje se ženama savetuje, treba izbeći da se muž zainteresuje za druge žene. Možemo, stoga, pretpostaviti da je prevara ili muževljevo interesovanje za druge žene posledica ženinog ponašanja ili stava prema pitanju sopstvenog fizičkog izgleda. Ženama se pripisuje odgovornost za muževljev odlazak „na tuđa vrata”, odnosno za njihovu prevaru ili indiferentnost. Ipak, na doterivanje se nekada ne gleda blagonaklono: *Koja se često ogleda, slabo kuću nadgleda* upozorava da bavljenje lepotom može negativno da utiče na ženinu posvećenost kući i porodici, jer zbog sređivanja ima manje vremena da se bavi kućnim poslovima i mužem i decom. Lepota se čak može smatrati manom jer donosi neprilike: *Ko lepu ženu uzme, veliko zlo uzme* (već smo videli da ono što kod devojaka treba ceniti jeste kada su vredne i radne: *Devojci ne gledaj u lice, već u ruke*). Sama lepota ne garantuje i dobro srce (*Najlepše lice zakriva*

katkad najgore srce) i ona je prolazna, za razliku od dobrote (*Ljepota djevojačka za malo traje, a dobrotu za uvijek*). Španski ekvivalent pronalazimo u primerima *La mujer, cuanto más se mira a la cara, tanto más destruye la casa* (Što se žena više ogleda, to više kuća propada) i *Con hermosura sola no se pone la olla* (Lepota nije dovoljna da napuni lanac / da skuva ručak). U primerima koji se tiču ženske lepote ponovo uočavamo relativni karakter poslovice i izreka, koje neretko izražavaju suprotne ideje i raznolike su poput samog životnog iskustva.

4. Zaključna razmatranja

U komparativnoj analizi srpskih i španskih poslovice i izreka pažnju smo usmerili na one primere koji se bave kriterijumima (poželjnim osobinama i vrlinama) za odabir bračnog partnera kao i temom odlučivanja o partneru i ulozi koju u tom procesu zauzimaju muški članovi porodice, u skladu sa tradicionalnim patrijarhalnim porodičnim pravilima. Analiza odabranog korpusa paremija ukazuje na društveno podređen položaj žena i povlašćen položaj muškaraca i muževa. Muškarac (otac, muž, nekada brat) glava je porodice, zadužen je da porodicu ekonomski obezbedi i da je zaštiti. Prisutan je u javnoj sferi i predstavnik je svoje porodice van kuće. On donosi odluke koje se tiču porodice pa samim tim i odlučuje o udaji ćerke ili sestre, ili o adekvatnoj ženi odnosno mužu za svoje dete. Žene su ograničene na privatni domen, ostaju u okviru kuće i porodice, i veoma je poželjno da budu vredne, štedljive, poslušne i da nose miraz. Ne savetuje im se premišljanje ili odbijanje ponude za brak. Kada je fizička lepota žena u pitanju, jedan deo korpusa upozorava da su druge osobine, poput dobrote, vrednoće i štedljivosti, važnije od lepote, ali pronalazimo i primere koji upozoravaju da zanemarivanje izgleda tera muža od kuće. Primeri koje smo analizirali ukazuju na relativan karakter poslovice – one nekada ilustruju različite ili čak kontradiktorne ideje, što upućuje na raznovrsno životno iskustvo koje se nalazi u osnovi poslovice i izreka.

Imajući u vidu da i srpsko i špansko društvo pripadaju patrijarhalnom kulturnom modelu, odabrani paremiološki korpus ilustruje rodni poredak srpskog i španskog društva a poslovice i izreke o braku predstavljaju samo jedan od jezičkih odraza tradicionalnih muških i ženskih rodnih uloga. Patrijarhalni životni obrasci neosporno su našli svoje mesto u paremijama oslikavajući društveno-istorijski i kulturni kontekst ove dve zajednice. Rad je pisan sa ciljem da osvesti kulturno i jezičko paremiološko nasleđe na srpskom i španskom jeziku jer ono predstavlja jedan od načina legitimizacije i održavanja – na hijerarhiji moći zasnovanih – rodnih odnosa.

Izvori

1. Bergua, José (1984), *Refranero español*, Madrid: Clásicos Bergua.
2. Canellada, María Josefa, Berta Pallares (2006), *Refranero español: Refranes, clasificacion, significado y uso*, Madrid: Editorial Castalia.
3. Correas, Gonzalo (2000 [1627]), *Vocabulario de refranes y frases proverbiales*, Madrid: Editorial Castalia.
4. Junceda, Luis (2006), *Diccionario de refranes, dichos y proverbios*, Madrid: Espasa.
5. Kleut, Marija (2010), *Jednostavni oblici narodne književnosti*, Novi Sad: Izdavački centar Matice srpske.
6. *Refranero multilingüe*. <https://cvc.cervantes.es/lengua/refranero/>
7. Stefanović Karadžić, Vuk (1969), *Srpske narodne poslovice i druge različne kao one u običaj uzete riječi*, Beograd: Nolit.
8. Šaulić, Anica (1962), *Antologija narodnih poslovice i zagonetki*, Beograd: Narodna knjiga.
9. Šćepanović, Mihailo (2005), *Vukove srpske narodne poslovice s registrom ključnih reči* (2. izdanje), Beograd: Jasen.
10. Vlajinac, Milan Z. (1975), *Žena u narodnim poslovicama* (ur. Dušan Nedeljković), Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.

Literatura

1. Bandić, Dušan (1991), *Narodna religija Srba u 100 pojmova*, Beograd: Nolit.
2. Deretić, Jovan (1990), *Kratka istorija srpske književnosti*, Beograd: BIGZ.
3. Domínguez Barajas, Elías (2010), *The Function of Proverbs in Discourse: The Case of a Mexican Transnational Social Network*, Berlin, New York: Walter de Gruyter GmbH&Co.
4. Ferry, Luc (2013), *On Love: A Philosophy for the Twenty-First Century*, Cambridge: Polity Press.
5. Filipović, Jelena (2013), "Perspectivas de género en el discurso escolar y educativo en España y en Serbia", *Colindancias*, 4, 225–234.
6. Fotić, Aleksandar (priredio) (2005), *Privatni život u srpskim zemljama u osvit modernog doba*, Beograd: Clio.
7. Giddens, Anthony (1992), *The transformation of intimacy: Sexuality, love and eroticism in modern societies*, Stanford: Stanford University Press.
8. Ibáñez Moreno, Ana (2005), "An Analysis of the Cognitive Dimension of Proverbs in English and Spanish: the Conceptual Power of Language Reflecting Popular Beliefs", *SKASE Journal of Theoretical Linguistics*, II, 1, 42–54.
9. Illouz, Eva (1997), *Consuming the Romantic Utopia: Love and the Cultural Contradictions of Capitalism*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

10. Kamen, Henry (2005), *Golden Age Spain* (second ed.), Basingstoke: Palgrave Macmillan.
11. Kleut, Marija (2010), *Jednostavni oblici narodne književnosti*, Novi Sad: Izdavački centar Matice srpske.
12. Kovačević, Ivan (2001), *Istorija srpske etnologije I*, Beograd: Srpski genealoški centar.
13. Marković, Radul (1985), *Bokori: narodne poslovice na tlu Srbije: pogledi na život, društvo i ljudske vrednosti: literarno-teorijski i metodičko-nastavni aspekti*, Gornji Milanovac: Kulturni centar.
14. Mieder, Wolfgang (2004), *Proverbs. A Handbook*, London: Greenwood Press.
15. Milić, Andjelka (2007), *Sociologija porodice: kritika i izazovi*, Beograd: Čigoja štampa.
16. Pavićević, Aleksandra (2007), „Bračni i porodični život: društvena politika i procesi transformacije”, *Privatni život kod Srba u dvadesetom veku* (ur. M. Ristović), Beograd: Clio, 59–100.
17. Pejović, Andjelka (2014), „Paremije kao deo etnolingvističkog nasleđa”, *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 62/2, 201–214.
18. Pešić, Mihailo, Jovan Bazić (2008), *Sociologija* (3. izd.), Beograd: Univerzitet Singidunum.
19. Šaulić, Anica (1962), *Antologija narodnih poslovice i zagonetki*, Beograd: Narodna knjiga.
20. Timotijević, Miroslav (2005), „Privatnost porodice”, *Privatni život u srpskim zemljama u osvit modernog doba* (priredio A. Fotić), Beograd: Clio, 759–811.
21. Timotijević, Miroslav (2011), „U osvit novog doba”, *Istorija privatnog života u Srba: od srednjeg veka do savremenog doba* (ured. Popović, M., Timotijević M., Ristović, M.), Beograd: Clio.
22. Zurdo Ruiz-Ayúcar, María Teresa, Rosa Piñel, Jesús Cantera, Julia Sevilla, M.ª Teresa Barbadillo, Agnieszka Matyasczyk, Fernando Presa (2001), „El amor en el refranero de cinco lenguas europeas (Alemán, Español, Francés, Italiano y Polaco)”, *Revista de Filología Alemana*, 9, 145–163.

Ivana Z. Georgijev
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy
Department of Romance Studies

TRADITIONAL GENDER ROLES IN SERBIAN AND SPANISH PROVERBS ON MARRIAGE

Summary

The focus of this paper is a comparative sociolinguistic analysis of Serbian and Spanish proverbs on marriage. Proverbs have been analysed bearing in

mind that they reflect the social and cultural background of people who use them (or did so in the past), containing information on the ways of thinking and behaving in a certain community. Both Serbian and Spanish societies and cultures historically belong to the patriarchal cultural model based on a hierarchical male-female social organisation. In order to find out how this patriarchal cultural model is reflected in Serbian and Spanish proverbs, we have selected and analysed those proverbs that show desirable qualities and virtues women should possess (or had to in the past) in order to get married, as well as the roles of male family members in choosing an adequate wife or husband for their children. The analysis indicates women were restricted to a private domain and supposed to stay at home and take care of their family. They had to be hardworking, generous and obedient if looking for a husband. They also had to offer a dowry. Both Serbian and Spanish proverbs, being created and used in the past, illustrate the social background of these communities and confirm dominant male social roles and subordinated male-dependent female roles. This paper is written with the aim of raising an awareness of a cultural and linguistic heritage in proverbs and sayings because these examples of popular wisdom on marriage are a way of legitimising and maintaining the hierarchy of power when it comes to gender roles.

► **Key words:** Serbian proverbs, Spanish proverbs, sociolinguistics, patriarchal cultural model, marriage.

Preuzeto: 27. 3. 2019.
Korekcije: 15. 6. 2019.
Prihvaćeno: 16. 6. 2019.